

Vývoj oboru klinické hematologie dospělých v Brně do 90. let minulého století (vzpomínky klinického hematologa)

J. Jedličková

Věnováno k 90. narozeninám doc. MUDr. Dušana Mrkose, CSc., a k 90. výročí založení Masarykovy univerzity Brno

Masarykova univerzita (MU), založená zákonem z 28. 1. 1919, se stala druhou českou univerzitou v Československu. Otevřena byla v multikulturním Brně, kde třetiny obyvatel tvořili Němci, Češi a Židé, hlásící se většinou k německé národnosti.

V atmosféře národnostního oživení po vytvoření samostatné ČSR vyslala do zakladatelského sboru Lékařské fakulty na MU několik svých profesorů a docentů fakulta Karlovy univerzity.

V té době žádal německý profesor MUDr. Karl Sternberg (1872–1935), tehdejší přednosta Ústavu patologické anatomie, o možnost dokončit výzkum lymfogranulomu na MU. Nebylo mu však vyhověno, takže následně po jeho odchodu (1920) sklídila slávu z popisu Sternbergových buněk Vídeňská univerzita.

O něco později se zasloužil docent prim. MUDr. Jaroslav Bakeš (1871 až 1930), absolvent Lékařské fakulty Vídeňské univerzity, o založení Domu útěchy (společně se svou matkou Lucií Bakešovou), předaného veřejnosti v roce 1935 jako Masarykova léčebna – Dům útěchy, dnes Masarykův onkologický ústav (MOÚ).

Již v roce 1907 přešel Thomayerův žák MUDr. Rudolf Vanýsek (1886–1954), jako vůbec první český primář, na interní oddělení Zemské nemocnice u sv. Anny. Ten s Brnem zcela srostl a po jmenování profesorem MU v roce 1919 se stal zakladatelem moravské in-

ternistické školy, jejíž žáci se postupně stávali profesory a přednosty tří interních klinik, nově vzniklých po 2. světové válce mezi lety 1945 a 1948.

Byli to prof. MUDr. Miloš Štejfka (1898–1971) na I. interní klinice, prof. MUDr. Jiří Polčák (1897–1982) na II. interní klinice, prof. MUDr. František Hora (1902–1955) a prof. MUDr. et PhDr. Jaroslav Pojer (1908–1983) na III. interní klinice.

Prof. MUDr. František Hora však krátce po roce 1948 odešel do Prahy na ministerstvo zdravotnictví organizovat poválečné zdravotnictví. Vedoucí funkcí na III. interní klinice proto pověřil prof. MUDr. Jaroslava Pojera, který v ní setrval i po Horově smrti. Pojer byl vynikající internista, hepatolog, biochemik a jako první se začal věnovat enzymologii jater. Zavedl na svém pracovišti novou metodiku v diagnostice infarktu myokardu. Byl vzdělaným intelektuálem, humanistou, znalcem umění a cizích jazyků.

Hematoonkologické choroby byly před 2. světovou válkou považovány za smrtelné, vždyť tehdy nebyly možné ani transfuze krve, které se začaly běžně provádět až po válce.

(První habilitační práci v transfuzologii byl spis doc. MUDr. K. Holubce z Chirurgické kliniky LF MU, pozdějšího primáře chirurgického oddělení v Třebíči, který nabyl bohaté zkušenosti jako lékař v občanské válce ve Španělsku.)

Diagnostika hematologických chorob po 2. světové válce se opírala o tehdejší znalosti morfolgie krevních buněk periferní krve a kostní dřeně (patřila do interny) a o cytologii a histologii preparátů, což byla doména patologických anatomů.

V Brně byl přednostou Ústavu patologické anatomie prof. MUDr. Václav Neumann, DrSc. (1884–1956), světově proslulý patolog, vysoký funkcionář Svobodných zednářů a významný děkan LF, ředitel Zemské nemocnice i rektor MU.

Na jeho ústavu vyrostly dvě výrazné osobnosti důležité pro rozvoj hematoonkologie.

Neumannovým nástupcem se stal neméně vzdělaný prof. MUDr. Jaroslav Švejda, DrSc. (1915–1986). Byl nestraník, a tak v roce 1969 již nesměl nastoupit do funkce děkana, do níž byl řádně zvolen. V letech 1975–1986 zastával funkci ředitele Výzkumného ústavu klinické a experimentální onkologie (VÚKEO), dnešního Masarykova onkologického ústavu. V době tuhé normalizace tam přijal řadu vědců, kteří byli v té době pro Lékařskou fakultu politicky nepřijatelní, např. prof. MUDr. Edgara Ningera, DrSc. (1916–1996).

Druhým, neméně významným badatelem byl prof. MUDr. et RNDr. Vilém Uher, DrSc. (1902–1970), který se stal v roce 1938 přednostou Ústavu experimentální patologie LF MU. Zabýval

se studiem krevních chorob, zejména leukemiemi, lymfogranulomem, solitárními nádory, sérologií, bakteriologií i otázkami paternity. Měl svou soukromou ordinaci (na ulici Běhounské), kde prováděl u pacientů hematologické a biochemické rozborů krve. Lze ho právem považovat za zakladatele školy klinické hematologie na LF MU.

Za války působili na II. interním oddělení Zemské nemocnice dva docenti, a to doc. MUDr. Jan Horák (1900 až 1974), budoucí primář Interního oddělení II. městské nemocnice na Kolišti, a doc. MUDr. Miloš Lázníčka (1905–1995), budoucí primář Interního oddělení nemocnice v Uherském Hradišti. Oba byli na svou dobu vynikající hematologové.

V budově Národní pojišťovny na ulici Zahradníkově působil jako ambulantní hematolog MUDr. Antonín Uchýtil, ke kterému chodili po válce pomáhat při diferencování asistenti z experimentální patologie.

Přednostové všech tří interních klinik neměli po roce 1948 hematologii jako svou prioritu. Proto se prof. Pojer domluvil s prof. Uhrem na spolupráci mezi III. interní klinikou a Ústavem experimentální patologie tak, že na III. interní klinice byla na oddělení 49 vytvořena základna pro léčbu závažných krevních chorob, kterou vedli docenti a asistenti z Experimentální patologie, především doc. MUDr. Otakar Bílek, CSc. (1921–1999), a další. Do konce 60. let 20. století doc. MUDr. Zdeněk Churý, CSc. (nar. 1925).

Ironií osudu bylo, že jednou z prvních pacientek byla manželka doc. Bílka MUDr. Ludmila Bílková (1922–1956), primářka Transfúzní stanice v Brně, která závažné hematologické choroby podlehl.

Doc. Bílek poté z tohoto pracoviště odešel, později se stal přednostou Výzkumného pediatrického ústavu ve Fakultní dětské nemocnici, kde úzce spolupracoval v diagnostice a terapii krevních chorob dětí.

Dalším, pro hematologii významným spolupracovníkem prof. Viléma

Uhra na Ústavu experimentální patologie byl doc. MUDr. Vilém Hule, CSc. (1916–1980). Byl to vynikající morfolog a jako školený malíř také nakreslil hned po válce první český hematologický atlas. Vydán tiskem byl ale až po letech v Bratislavě. Doc. Hule byl rovněž vynikajícím biochemikem a jedním z předních odborníků v problematice koagulace. V roce 1948 byl povolán k budování Transfúzního oddělení na nové Palackého univerzitě v Olomouci. A to se mu stalo osudným. (Během jeho nepřítomnosti na pracovišti došlo k závažnému lékařskému pochybení. Jako zodpovědný vedoucí pracoviště byl potrestán, takže 3 roky strávil ve vězení.) Protože prof. MUDr. Miloš Štejfka znal dobře odborné kvality doc. Huleho, přijal ho po jeho propuštění do laboratoře I. interní kliniky, kde pak doc. Hule vychoval řadu skvělých hematologických a biochemických laborantů.

V téže době působil na I. interní klinice náš jubilant doc. MUDr. Dušan Mrkos, CSc. (nar. 17. 5. 1919). Kromě všeobecné interny se věnoval především hematologii, speciálně dřeňovým útluhům a syndromu idiopatické myelofibrózy, který se stal i tématem jeho habilitačního spisu. O hematologii se zajímal již za války na Interním oddělení Zemské nemocnice pod vedením doc. Jana Horáka. Mrkos úzce spolupracoval na I. interně s doc. Hulem a spolu publikovali řadu prací.

V 60. letech minulého století vybudoval doc. Mrkos na I. interní klinice úspěšnou hematologickou ambulanci, v níž mu pomáhal primář kliniky MUDr. Jiří Kratochvíl. Přípravu preparátů pro hematologickou ambulanci prováděl laborant V. Michálek, prvo-republikový důstojník předčasně penzionovaný, který se vlastní pílí vypracoval v dokonalého morfologa, a v tom vyučil řadu laborantů, ba i lékařů.

V roce 1968 jsem měla tu čest pracovat jako sekundární lékař na I. interní klinice a aktivně se podílet na chodu této ambulance.

V 50. letech 20. století jsem maturovala jako laborantka na zdravotnické

škole, hematologii mne učil další brněnský hematolog MUDr. Zdeněk Ditrich, původně také laborant, tehdy působící krátce po promoci na transfúzním oddělení v Brně. Po maturitě jsem byla přidělena do Třebíče na transfúzní oddělení, které tehdy vedl prim. MUDr. Jan Vacl, CSc. (1919–1987). Po létech, kdy jsem již působila na I. interní klinice (1968), to byli právě primář Vacl (tehdy již vedoucí Krajské transfúzní stanice v Brně) a prof. MUDr. Jaroslav Štejfka, DrSc., kteří mi na doporučení doc. MUDr. Dušana Mrkose, CSc., povolili atestaci z hematologie.

V roce 1964 jsem byla na tzv. § 33 přidělena na Oddělení klinické hematologie a biochemie (OKBH), které vedl v té době doc. MUDr. Vilém Hule, CSc. Musela jsem však získat základní interní atestaci, a tak jsem se do roku 1966 připravovala na III. interní klinice pod vedením prof. Jaroslava Pojera, prof. Edgara Ningera, primářky MUDr. Běly Ningerové (1913–1996), kteří můj zájem o hematologii podporovali. Stejně tak doc. Zdeněk Churý. Uvítal moje zaujetí pro hematologii a postupně mi tento obor předal. Do konce mého působení na III. interní klinice (1968–1989) se z mého učitele stal celoživotní konzultant.

V roce 1968 jsem úsilím prof. Jaroslava Pojera získala místo na III. interně právě vzhledem k hematologickému zaměření. To jsem netušila, že krátce nato doc. Mrkos i primář Kratochvíl opustí I. interní kliniku. Jejich hematologická ambulance ještě setrvačností přežívala, ale s novým vedením kliniky se zcela rozpadla.

Od roku 1968 jsem chodila na konzultace i za prim. Vladimírem Kolářem, CSc. (1913–1981), vynikajícím morfologem Onkologického ústavu na Žlutém kopci (od roku 1975 VÚKEO), vedoucím lékařem hematologického oddělení a žákem pařížského profesora Mathého. Všem výše uvedeným vděčím za svou hematologickou erudici.

A proč jsem nechtěla zůstat na OKBH u doc. MUDr. Viléma Huleho? Pro-

tože do té doby doc. Hule nikomu hematologickou atestaci nepovolil, pouze biochemickou. Hematoonkologii a krevní choroby považoval za záležitost internistů, koagulaci za biochemický proces a transfuzologii za samostatný obor. Budoucnost mu dala za pravdu.

V roce 1971 tragicky zahynul městský hematolog MUDr. Zdeněk Ditrch (1919–1971). Doc. Mrkos byl tehdy již přednostou interního oddělení II. městské nemocnice na Kolišti, kde po doc. MUDr. Janu Horákovi převzal i náročný úkol redaktora Vnitřního lékařství. Tehdy mi velkoryse nabídl místo městského hematologa. Po poradě s prof. Pojerem jsem však zůstala na III. interně s tím, že na lůžkovém oddělení mohu nemocným s krevními chorobami pomáhat více. Také doufal ve změnu poměrů a moji habilitaci, což se ovšem nestalo. Místo městského hematologa pak přijal doc. MUDr. Zdeněk Churý, CSc.

Doc. Churý pracoval zprvu na ambulanci v těsné blízkosti interního oddělení doc. Mrkose, s nímž úzce spolupracoval, posléze však byla ambulantní hematologie přeložena do Husovic na Rotalovu ulici, kde doc. Churý opět vybudoval úspěšnou ambulanci; vychoval tam MUDr. Alenu Hontelovou a MUDr. Hanu Frankovou. Proti své vůli byl v 60 letech přeložen na dorostové oddělení MÚNZ (Městský ústav národního zdraví) a odtržen od své milované hematologie.

Po jeho odchodu se hematologická ambulance na Rotalově ulici postupně rozpadala. Díky prim. MUDr. Pavlu Opatovi z VÚKEO byl na tento ústav přijat a také tam vychován další hematolog, MUDr. Alexandra Gaja. Spolupracoval s MUDr. Josefem Drbalem a MUDr. Hanou Fraňkovou a publikoval řadu zajímavých kazuistik.

V roce 1974 se OKBH rozdělilo ve 2 oddělení, biochemické a hematologické (OKB a OKH).

Vilém Hule se stal, ne zcela s nadšením, přednostou oddělení klinické hematologie. Odborník jeho formátu byl

zřetelně zatrpklý, nesměl učit mediky, nesměl psát učebnice pro lékaře. O to více se věnoval výuce laborantů, pro které napsal spolu s prof. MUDr. Mikulášem Hrubíškem, DrSc. (1917–2005), přednostou Kliniky hematologie a krevní transfuze krve v Bratislavě, na tu dobu vynikající učebnice a promnesl řadu excelentních přednášek. Navštěvovali jej i lékaři, kteří se připravovali z jeho učebnic k atestaci z interny II. stupně. Koncem 60. let 20. století mu byla LF v Brně navržena profesura, ale vyššími orgány byla zamítnuta.

V roce 1976 jsem byla jako jediný atestovaný hematolog jmenována ordinářem pro hematologii. Nic to však nezměnilo na krušných pracovních podmínkách na III. interně. Jen prof. Hrubíško mi na oslavě svých 60. narozenin blahopřál, považoval to za poctu pro hematologii, a nabádal mě, abych nezapomněla na „Velkou Moravu“.

To jsem nezapomněla a hojně jsem jeho kliniku využívala ke konzultacím, hlavně budoucí prof. MUDr. Adrienu Sakalovou, DrSc., díky níž jsem se jedinkrát v životě dostala před rokem 1989 na Světový hematologický kongres do Paříže (v roce 1978).

Stejně tak mi byl nápomocen Ústav hematologie a transfuze vedený prof. MUDr. Josefem Libánským, DrSc. (1911–1981). S koagulacemi pomáhala MUDr. Z. Vorlová, s přežíváním trombocytů MUDr. J. Fortýnová a MUDr. M. Lukášová, která mi několikrát převzala do péče mladičké pacienty s akutní leukemií a akutním dřeňovým útlumem na hematologickou JIP.

III. interní klinika byla umístěna v bývalé budově koželužny, kterou získal pro LF v roce 1923 její děkan prof. Václav Neuman na 3 roky jako provizorium, než se postaví nová fakultní nemocnice v Bohunicích. Plánovala se od roku 1919, přípravy však byly zahájeny až v roce 1968 a stavba byla dokončena roku 1990.

Ředitelství KÚNZ (Krajský ústav národního zdraví) žádné úpravy, o které jsem žádala pro praxi, nepovolil. A už

vůbec ne aseptickou jednotku. Pravda je, že pacienti s nehodgkinskými lymfomy a lymfogranulomy byli hospitalizováni před rokem 1989 na Žlutém kopci. Výjimečně zde byli přijímáni mladí nemocní s akutními leukemiemi, kteří měli dostatečný počet trombocytů. Ale po odchodu MUDr. Vladimíra Koláře, CSc., primáře hematoonkologického oddělení VÚKEO, a s nástupem nového ředitele – chirurga doc. MUDr. Bohumila Kašáka, CSc. (1986) – mi bylo sděleno, „že Praha si nepřeje“, aby ve VÚKEO byly akutní leukemie hospitalizovány. Musela jsem intervenovat u hlavního onkologa prof. Kouteckého, aby toto opatření bylo do dostavby nové FN v Bohunicích změněno.

V roce 1976 byli na OKH přiděleni mladí nadaní absolventi, kteří museli zprvu atestovat z interny, a to na III. interní klinice. Byli to MUDr. Miroslav Penka, MUDr. Miroslava Matýšková a MUDr. Eva Krahulcová. Penku si vybral doc. Hule jako svého budoucího nástupce. Bohužel však v roce 1980 doc. Hule tragicky zemřel. Do nástupu dalšího přednosty OKH, prim. MUDr. Františka Matěji, CSc. (1925), jsem byla po 2 roky pověřena konzilií u krvácivých stavů především na ARO a na Gynekologicko-porodnické klinice. Tehdy vešla v povědomost problematika DIC, takže jsem neustále bojovala s chirurgy, kteří zprvu odmítali miniheparinizaci (nízkomolekulární hepariny jsme tehdy neměli k dispozici).

V roce 1978 odešel z Krajského transfuzního oddělení (KTO) MUDr. S. Valníček (1927) na primariát OKH Dětské nemocnice KÚNZ v Brně. Vzal s sebou dětské hemofiliky, o které se do té doby staral. Ale o dospělé hemofiliky, které do té doby rovněž dispenzarizoval a léčil na KTO, se neměl kdo a kde postarat. Tehdy si ředitelství KÚNZ vymyslelo, že hemofilici po aplikaci AHG (antihe-mofilický globulin) jsou ohroženi alergií, a proto nařídili jejich hospitalizaci (v té době se preferovala zvýšená obložnost). Alergii jsme u nich nezaznamenali, zato na oddělení stoupl počet

žloutenek u pacientů i personálu. Protože v rámci, byť i krátké hospitalizace, museli mít hemofilici vystavenou pracovní neschopnost, docházelo k četným stížnostem. Od roku 1980 byl péčí o hemofiliky pověřen mladý a nadějný MUDr. Miroslav Penka z OKH.

Prim. MUDr. František Matěja působil na OKH v letech 1982–1988 a v té době připravil k atestaci lékaře: M. Penku, M. Matýškovou, E. Krahulcovou, L. Pražákovou a M. Zvarovou. Poslední z nich je primářkou OKH FN u sv. Anny.

V roce 1980 nastoupil na II. interní kliniku prof. MUDr. Lambert Klabusay, DrSc. (1929–1996), jako její přednost, zprvu krajský, poté i hlavní internista republiky.

Zavedl spolu se všemi ordináři a se všemi 13 primáři interen v Jihomoravském kraji sbor krajského internisty. Dobrou vzájemnou komunikací se značně zlepšilo moje postavení a spolupráce byla výborná. Musím vzpomenout všechny primáře transfuzních oddělení a ostatní, kteří se věnovali hematologii a s nimiž jsem až do konce 80. let 20. století úzce spolupracovala a jejich těžké pacienty hospitalizovala na III. interní klinice. Ti starší, narození ve 20. a 30. letech minulého století, byli vynikající internisté, ovšem bez šancí na primariát na interně.

Vzpomenu hlavně na ty, kteří již nejsou mezi námi: na prim. MUDr. Neumanna ze Zlína, prim. MUDr. Uhlíře z Kyjova, prim. MUDr. Meluzína z Boskovic, prim. MUDr. Pilařovou z Prostějova, prim. MUDr. Tůmu z Nového Města na Moravě, prim. MUDr. Vencla z Třebíče, prim. MUDr. Pražákovou z OÚNZ Brno-venkov, primáře interního oddělení nemocnice v Dačicích doc. Wernera, internistu MUDr. Studničku v Mikulově. Z těch mladších a stále ještě činných připomínám prim. MUDr. Závodnou z Vyškova a prim. MUDr. Simondese ze Znojma, emeritního primáře TO (transfuzního oddělení) v Kroměříži MUDr. Stercingera, emeritního primáře TO MUDr. Paula z Jihlavy, emerit-

ního primáře TO Vojenské nemocnice MUDr. Peprlu.

Chci poděkovat všem, kteří nám nezištně pomáhali: prim. Vrbovi z Genetického oddělení FDN, který stanovoval HLA B 27, patologickým anatomům prof. A. Rejtharovi a MUDr. A. Krpenskému, RNDr. L. Rosprimové a prof. MUDr. D. Wiedermannovi z LF, kteří stanovovali paraproteiny, imunologovi prof. MUDr. J. Lokajovi, DrSc., a kardiovaskulárnímu chirurgovi prof. MUDr. J. Černému, DrSc., který prováděl splenektomie a případně splenorenální shuntů ještě za svého působení na II. chirurgické klinice.

Koncem roku 1989 byla zrušena III. interní klinika ve FN u sv. Anny a klinická hematologie svojí lůžkovou částí přešla do FN Bohunice (FN Brno).

Doc. MUDr. Dušan Mrkos odešel do penze v roce 1985, ale zůstal dlouho vedoucím redaktorem Vnitřního lékařství, ještě ve svých 80 letech, a tč. je jejich editor emeritus, zájímající se stále o novinky v interní medicíně a v hematologii.

V roce 1969 nastoupil hned po promoci jako mladý sekundář do Onkologického ústavu KÚNZ MUDr. Jiří Vorlíček. Po 3 letech odešel na II. interní kliniku, kde se v roce 1976 stal ordinářem pro onkologii. Vedle své rutinní práce na klinice obhájil kandidaturu s onkologickou problematikou. Školitelem mu byl známý onkolog prim. MUDr. Zdeněk Mechl z VÚKEO. A celých 14 let se Vorlíček cíleně připravoval na zřízení hematoonkologické kliniky ve FN Brno. Svou vizi uskutečňuje od závěru roku 1989, kdy se stal přednostou této nové kliniky. Za svého zástupce si vybral MUDr. Miroslava Penku, CSc., oba se habilitovali a byli později jmenováni profesory.

V průběhu 10 let se tato klinika stala předním pracovištěm ČR špičkové úrovně.

Prof. MUDr. Miroslav Penka, CSc., se stal přednostou OKH ve FN Brno a předním odborníkem v oblasti krvácivých a trombofilních stavů.

V roce 2008 byl prof. MUDr. Jiří Vorlíček, CSc., předseda České onkologické společnosti, jmenován do funkce ředitele Masarykova onkologického ústavu.

Ale to je již jiná kapitola hematologie, s novými léčebnými postupy, s novými diagnostickými možnostmi a slibnými perspektivami.

Přesto si myslím, že ve skromných podmínkách udělala naše generace pro nemocné s krevními chorobami (z dnešního pohledu s velmi omezenými diagnostickými a terapeutickými možnostmi) maximum a že jim prodlužovala život, nemoc činila snesitelnější a v některých případech se podařilo pacienty zcela vyléčit.

Pracovali jsme s nadšením a rádi. Jistě se mnou pan doc. Dušan Mrkos souhlasí.

Ad multos annos, milý Dušane!

V lednu 2009 zapsala dle vzpomínek vlastních a doc. MUDr. Zdenka Churého, CSc., MUDr. Jiřina Jedličková, emeritní krajský ordinář pro hematologii a emeritní primář Krevní banky FN u sv. Anny.

Literatura

1. Charvát J. Můj labyrint světa. Praha: Galén 2005.
2. Vanýsek J. Prožil jsem zvláštní století. Brno/Boskovice: Albert 2007.
3. Jedličková J. K dějinám transfuzní služby v Brně. Transfúze a hematologie dnes 2006; 12: 110–112.
4. Linhartová V. Životní úděl internisty prof. MUDr. et PhDr. Jaroslava Pojera. Vnitř Lék 2002; 48: 794–797.
5. Linhartová V. Doc. MUDr. Dušan Mrkos, CSc., osmdesátník. Univerzitní noviny 1999; 6: 14–16.
6. Linhartová V. Pocta Rudolfovi Vanýskovi. Univerzitní noviny 1999; 6: 18–19.
7. Čejka J. Pohled do minulosti Masarykova onkologického ústavu v Brně. Brno: MOÚ 2004.

MUDr. Jiřina Jedličková
www.fnusa.cz
e-mail: jirina.jedlickova@fnusa.cz

Doručeno do redakce: 20. 1. 2009